

Hiinalinna aiandusmaa on Tartu linna suurim, ent seda ohustab elamuarendus. Väga paljudele inimestele tähendab see elustiili lõppu, tekkida võivad liikumatusest tingitud tervisemured

Kes aias, kes aias? Linn on aias

Linnaaiandus on urbanistliku keskkonna osa olnud aegade algusest saadik. Ei ole vahet, mis ajenditel on loodud aiandusalasid, eelkõige vastab aiapidamine inimese ürgsematele vajadustele: olla loominguine, tegus ja kasvatada midagi ise.

Merle Karro-Kalberg

Globaalne kliimasoojenemine ja sellest tulenev üleujutus-oht, Maa ülerahvastatus, ressurside piiratus ning püüd looduskaastroofe vältida on olnud uute säästlike mõtteviiside ajend, eriti linnades.

Maa rahvastik linnastub üha suurema hooga: ÜRO raporti järgi elab praegugi linnakeskkonnas suur osa inimesi, ent aastaks 2050 usutavasti koguni 66% Maa rahvastikust [9].

Suureks saasteallikaks muutunud linnad tarbivad energiat ja looduse ande tunduvalt rohkem, kui

nende lähimbrus toota suudab. Ülerahvastatus toob kaasa mõjukad keskkonnaprobleemid.

Lahendusena pakutakse näiteks jalgrattatransporti mootorsõidukite asemel, energiasäästlikke arhitektuurivõtmeid ja alternatiivenergia kasutuselevõttu. Muu hulgas on taas esile kerkinud linnaaiandus kui viis lahendada nii keskkonna- kui ka sotsiaalseid probleeme. Muidu linnaplaneerimises pehmeks ja peaaegu nähtamatuks valdkonnaks peetud linnaaiandus on viimasel paaril aastal olnud väga teravalt päevakorral.

Globaalsed suundumused on jõudnud ka Eestisse. Tartus tegutsevad MTÜ Tartu Maheaed ja ühendus Elavad Aiad. Tartu Maheaia eestvõttel kavandatakse linna uude üldplaneeringusse uusi aiamaid; Tallinn otsib linnaaednikke; kõikjal leidub kogukondi, kes püüavad taas

Foto: Maari Soekov

Valmi-
vad viljad
Tartus Vaksali
kogukonnaaias

tähendagi see endale talve üleelamiseks toiduvaru kasvatamist, piisab ka aknalauapealsest ürdipeenrast või tomatipottidest rõdul. Juba väike meeldetuletus selle kohta, kui palju hoolt vajab söögitaime kasvuks, sunnib meid toidule teise pilguga vaatama.

Elukvaliteet. Eesti elanikkonnas iseloomustab suur varajane suremus, suur haigestumus ja üsna nigel elukvaliteet [8]. Kuigi elukvaliteedi poolest erineb ehk muust Euroopast, on vähene liikumine ja rasvumine tunnuslik ka muule maailmale. Mõneti pakub linnaaiandus ka siin leevendust: aiamaa eest tuleb iga päev hoolt kanda, värskes õhus liikumine hoiab inimesed tervemad ja soodustab paremat elukvaliteeti.

Kui 2011. aastal asuti lammutama Tallinna lennujaama taguseid ebaseaduslikke aiamaid ehk Pilpaküla, ei arvestanud keegi kokku tervisekahju, mida tehti neile, kel järgmisel kevadel ei olnud enam asja aiamaale. Pilpakülas olid aastakümneid käinud Lasnamäe elanikud, kes ühtäkki nelja seina vahele suruti ja argipäevastest liikumisharjumusest teravalt ja ootamatult ära löigati. Mõnda aega on räägitud, et tervishoiusüsteem on ravi poole kaldu ja peaksime suutma terviserikkeid paremini ära hoida – üks lahendusi peakski olema linnaaianduse programm.

Portugalis Lissabonis luuakse linnaaedu näiteks immigrandide eluasemete lähedusse, sest aiapidamise eeldus on kohustus iga päev väljas käia, ühtlasi on nõnda suurem võimalus naabriga sõbraks saada ja sotsiaalset võrgustikku tihendada.

toit on kasvanud ja kuidas lettidele jõudnud.

Majanduslikus mõttes ongi sedamoodi tegutseda väga tõhus: aega, mis muidu kulub näiteks peenramaa rohimise ja kastmise peale, on rakendatud palju paremini ja tootlikumalt ehk majanduskasvu ergutavalt.

.....

Linnaaianduse liikumise eesmärk on panna inimesed mõtlema, mida nad söövad, see on osa aeglase elamise viisist ja kohalolekust.

.....

Üks linnaaianduse liikumise eesmärk on panna inimesed mõtlema, mida nad söövad, kui palju näiteks nõuab energiat lehtsalati kasvatamine – see on osa aeglase elamise (*slow life*) viisist ja kohalolekust. Alati ei

ühildada linna ja aiandust. Kuid linnaaiandus pole ainult moodi läinud liikumine, see pakub rohkesti hüvesid, mis esmapilgul jäävad märkamatuks.

Toiduurbanism. Mõiste „toiduurbanism“ tähistab linna ja toidu suhet. Endale söögipoolise kasvatamises pole küll midagi uut, kuid uus on kontekst, kuhu aiandus linnades asetub.

Suurtes tehastes ja farmides toodetakse toitu hulgi küll aina efektiivsemalt, kuid üksiti muudavad need maad vaesemaks. Toidulauale jõuavad tomatid Hispaaniast, vorst Poolast ja viinamarjad Lõuna-Aafrikast. Meie igapäevast leiba annab meile kaubanduskeskus, kus plasti pakitud lihakantsakat korvi tõstes ja maitsetuid mandariine valides ei mõtle me kuigi palju selle peale, millistes oludes see

tavat tööndalat linnast põgeneda. Linnaaianduse skeptikud on seda argumenti tihti kasutanud, kui kõne alla tuleb uute aiandusalade kavandamine või soov hõlmata endised aianduskooperatiivid üldplaneeringusse ehk n-ö seadustada.

2013. aastal käisid maaülikooli õppurid Tartu linnaaedades ja uurisid, mis inimesi ikka aiamaade küljes hoiab. Paljud pidasid tähtsaks võimalust puhata ja lõõgastuda värskes õhus. Tõsi, enamasti juhtusid küsimustele vastama eakamad inimesed, nõnda ei anna uuring täielikku läbilõiget ühiskonna arvamusest.

Linnaaianduse populaarsuse kasvust annab tunnistust ka pealinna linnaaianduse aktsioon. Tallinn korraldas 2015. aastal uuenduslike lahenduste ideekonkursi, mille üheks võitjaks valiti Liis Pihli kogukonda kaasava avalike alade haldamise projekt „Linnapõllumajandus Tallinnas“.

Selle elluviimiseks kuulutas linn 2017. a märtsi alguses välja ideekorje, mille käigus saavad linnaaianduse huvilised interaktiivsel kaardil ära märkida paiga, kus nad sooviksid aeda pidada: nii tahetakse välja selgitada potentsiaalne aianduseks sobiv maa-ala ja kogukond, kes aia enda hoolde võtab. Juba mõne päevaga oli endast märku andnud sadu inimesi, seega tuntakse ka linnas selgelt puudust aedadest, kus saaks aktiivselt tegutseda ja puhata.

Kestlikkus. Loomulikult ei saa mööda vaadata linnaaianduse ökoloogilistest ja elukeskkonda rikastavatest aspektidest. Aiapidamine parandab linna mullastiku kvaliteeti, aiamaad on veereservuaarid ja aitavad üldisemalt tagada linnas soodsama mikrokliima [2]. Aiandus aitab muuta linna õhuringet ja parandada õhukvaliteeti, eriti kui kavandada aiamaad rohekoridori osana. Aiamaad jahutavad ja niisutavad kuumal ajal linna ning vähendavad kuumasaare efekti.

Kindlasti on linnaaiad palju elurikkamad kui tavalised linnapargid, kus enamasti tavatsetakse kasutada üksnes väheseid liike. Veidi privaatsem aiamaa on vaba painest olla van-

Foto: Maaili Käbin

daalikindel, hooldusvaba ja esteetiliselt korrektne, seega kõigile sobiv. Iga lapike aiamaad on tegelikult kasutaja nägu ja tegu ning kajastab omaniku maailmavaadet.

Siinkohal on näitena taas paslik pöörduda Lissaboni poole, kus lin-

Praeguseks on suurem osa 1940. ja 1950. aastate aianduskooperatiive muutunud tavapärasteks linnalähedasteks elamurajoonideks.

naaedu kavandatakse osana avalikust pargist. Mis on veel lõõgastavam meelelahutus, kui vaadata aiatööd tegevat inimest? Peale parkide elavdamise aspekti tuleb esile tuua majanduslik ehk haljasalade hoolduse pool: kui poolt parki kasutavad linlastest aednikud, kes selle maalapi eest ise hoolt kannavad, siis on ka kogu pargi hoolduskulud poole väiksemad.

Nõukogudeaegsed aianduskooperatiivid. Eelmisel aastal välja antud mahuka Euroopa linnaaian-

duse kogumiku andmetel loodi esimesed linnaaiad Inglismaal juba 18. sajandi lõpus [1]. Eestis on linnades alati olnud väikesed aiad, kuid enamasti on need ilu-, või privaat-aiad.

Ühiskasutatavate linnaaedade teket Eestis saab pigem ikkagi siduda teise maailmasõja järgse ajaga, kui suure näljahäda leevendamiseks hakati tehasetöölisele jagama maalappe, kus saaks toitu

kasvatada. Olga Rudomina on oma magistritöös kirjutanud, et 1949. aastal väljastas Nõukogude valitsus resolutsiooni, mille järgi eraldati aianduse tarbeks riigifondist maad. Selle omakorda olid inimestele laiali jaganud riigiettevõtte: maatüki võis saada töötav täisealine isik, krunt anti kasutada tingimusel, et inimene jätkab asutuses tööd vähemalt järgmised viis aastat [5].

Marko Rööpsoni andmeil eraldati Eestis esimesed 50 hektarit maad aianduskruntideks 1949. aas-

◀ MTÜ Tartu Maheaia liikmed viljelevad Annelinna serval Mõisavahe aias mahepõllundust. See on Annelinna elanikele suurepärase võimalus näpud mulda saada ja endale tervislikku toitu kasvatada

Foto: Maarit Soelkov

Vaksali Elav Aed sai kahjuks tegutseda vaid ühe aasta, kuid see oli kogukondliku mõtteviisi ja tegutsemise ehe näide

tal Mähel, esimesed aianduskooperatiivid asutati 1965. aastal [6]. Mari Nuga on toonud esile, et tol ajal olid need väikesed, enamjaolt 600-ruutmeetrised maalapid ja 40-ruutmeetrised hütid nõukogude kodanikule kõige käegakatsutavam omandivorm, mis võimaldas privaatsust ning andis vabaduse ise otsustada, toimetada ja oma elujärge parandada [3].

Praeguseks on suurem osa 1940. ja 1950. aastate aianduskooperatiivide muutunud tavapärasteks linnalähedasteks elamurajoonideks, näiteks Mähe ja Muuga Tallinna ja Ihaste Tartu külje all. Mari Nuga on seda kirjeldanud nii: „Kinnisvarabuumi ajal ehitati Tallinna ümbruse suvilapiirkondades rohkem uusi eramaju kui kõigis uutes elurajoonides kokku. Sel perioodil läks suvilapiirkondadesse elama väga palju majanduslikult heas seisus peresid, nagu neid kolis ka uutesse elurajoonidesse. Suvilapiirkond oli paljude eeslinnaasumite hubasem ja kodusem alternatiiv“ [3].

Küll aga on peaaegu kõikides linnades ja asulates alles väiksemad, ilma suvilaputkata aianduskoopera-

tiivide riismed. Tarmo Pikneri hinnangul on näiteks Narvas sellise maa kasutuse all umbes kaksikümmend korda rohkem maad (710 ha) kui linnas haljasaladid kokku [4].

Ja kuigi uue globaalse laine harjal on linnaaiandus hakanud uuesti au sisse tõusma, on need vanad aiandusühistud, kus inimesed endistviisi toimetavad ja toidupoolist kasvatavad, linnaplaneerimise kaartidel suuresti nähtamatud: nende kohal haigutab paberil hall laik, seega ametlikult ei ole selliseid aianduspiirkondi olemas. Paremalt või hoopis halvemal juhul on nende kohale planeeritud elamumaad. Nii on see näiteks Tartus, kus linna suurima aianduspiirkonna, Hiinalinna alune maa on jonnakalt reserveeritud elamumaa laienduse alla.

Selline saatus on tabanud ka Tartu raudteeäärseid aedu, mis jäävad raudtee kaitsevööndisse, ja pole lootustki, et neile antaks ametlik luba eksisteerida. 2013. aastal eksponeerisid Kristi Ziugand ja Heli Hinto neid aedu eesti rahva muuseumi näitusel. Muu hulgas sai kuulda intervjuud, kus üks aednik on kirjeldanud pidevat tead-

matust tuleviku ees, sest kunagi ei tea, kas raudtee-ettevõttel võib neid järgmisel hooajal vaja minna ja kas koht, kuhu on 20 aastat investeeritud, on ka edaspidi olemas.

Hanna Szumilas on koostanud Eesti ja Poola linnaaianduse võrdleva analüüsi. Ehkki riikide sotsiaal-majanduslik taust on sarnane, toonitab Szumilas, et Tallinnal puudub üleüldse ülevaade selle kohta, kui palju aianduskrunte linnas on, seda enam, et suurem osa neist on hävinud omandireformi tagajärjel või vähese seadusandliku kaitse tõttu [7].

Selline alatine peataolek ja kõhk-lused ei mõjuta aednikku mitte üksnes psüühiliselt: ebamäärane saatus on märgatav ka aiamaade füüsilises ruumis. Kui inimestel puudub kindlustunne, ei ole neil ka tahet paigasse investeerida ja seda oma äranägemise järgi korda seada. Tartu Hiinalinna aialapid on ümbritsetud kõrgete taradega, märgata on räbaldunud kilekasvuhooneid, inimesed hoiavad omaette ja kardavad vandaale.

Kogukondlikkus. Uus linnaaianduse algatus keskendub ennekõike ühis-

Foto: Merle Karro-Kalberg

Portugali pealinnas Lissabonis rajatakse linnaaedu sisserännanute elupiirkondade lähedusse, et innustada neid väljas käima ja integreeruma

Foto: Tarmo Pikner

Narva aianduskooperatiividest on alles küll vaid riismed, kuid ometi on nende pindala arvestatav, üle 700 ha. Paljudele Narva elanikele on sellised aialapid ainus side loodusega

tegevusele, kogukonnatunde kasvule ja eristub nii mõneski mõttes tavapärasest linnaaiandusest, mis enamasti seisneb üksnes tegutsemises oma krundil [1]. Aianduse eest seisvad ühendused ei ole vaid pelgalt maalapi rentnikud, korraldatakse ka aiapidamiskoolitusi ning edendatakse ja populariseeritakse linnaaiandust üldiselt.

Tartus on 2011. aastast tegutsenud MTÜ Tartu Maheaed, kes

viieastase lepingu järgi rendib linnalt aiapidamiseks kahte krunti: Mõisavahe ja Lehe tänava kandis. Maa kasutusleping seab aednikele päris ranged tingimused: aiamaadele on keelatud istutada viljapuid, püstitada piirdeid ja varjualuseid, sh kasvuhooneid.

Eelmisel suvel tegutses Tartus Vaksali tänaval Vaksali Elav Aed, mis on vast kõige ehedam kogukonnaia näide. Aastakümneid tühjalt seisnud

krunti ei jagatud traditsiooniliselt lappideks, vaid peenraid ja kasvuhooneid kasutati ühiselt. Koos ehitati pitsaahi, korraldati õhtusööke, kontserite ja loovust ärgitavaid koolitusi. See on hea näide tühjade kruntide taas- ja vahekasutuse kohta: rakendusest maalapid linnas saavad uue otstarbe ja soodustavad inimeste läbikäimist.

Kuigi vanasõna järgi on ajutised asjad kõige püsivamad, ei ole see ütlus seekord pidanud paika: mullu sügisel pidid aednikud platsi parkla tarbeks puhtaks tegema, sest maaomanik pidas tähtsamaks autosid. Usutavasti ei jää suvine üritus siiski viimaseks: linnas jagub tühje krunte ja õnneks ka lahkeid krundiomanikke.

Samamoodi on Riias tegutsenud rühmitus Paradiisiaed. Daugava jõe-saarele, keset aiamaade piirkonda, millele on samuti omane mitteametlikkus ja kindlusetus tuleviku ees, loovad noored aktivistid ühist kokusaamispaika, kus peale aiapidamise korraldatakse kontserite, saunaõhtuid (kilesaun!) ja ühiseid õhtuid. ■

1. Ioannou, Byron et al. 2016. Grassroots gardening movement. – Bell, Simon et al (editors). Urban Allotment Gardens in Europe. Routledge.
2. Langemeyer, Johannes et al. 2016. Ecosystem services from urban gardens. – Bell, Simon et al. (ed.). Urban Allotment Gardens in Europe. Routledge.
3. Nuga, Mari 2016. Unistus ideaalsest kodust. – Sirp, 14.10.
4. Pikner, Tarmo 2016. Piirilinna eluviis. – Sirp, 29.05.
5. Rudomina, Olga 2011. Aianduskooperatiivid suhtlusruumina. Magistritöö. Eesti maaülikool, maastikuarhitektuuri osakond.
6. Rööpson, Marko 1984. Aianduskooperatiiv kui kompleksse maakasutuse vorm (Harju rajooni näitel). Diplomitöö, Tartu Riiklik Ülikool, füüsilise geograafia kateeder.
7. Szumilas, Hanna 2013. Problems of allotment garden development – Warsaw and Tallinn comparative study. Eesti maaülikool, maastikuarhitektuuri osakond.
8. Sutt, Helen. Eesti rahva tervisenäitajad, ettekanne. www.ebu.ee/tervis/helensutt_eesti_rahva_tervis.ppt.
9. World Urbanization Prospects. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon, 2014. – esa.un.org/unpd/wup/publications/file.s/wup2014-highlights.pdf.

Merle Karro-Kalberg (1981) on kultuurilehe Sirp arhitektuuritoimetaja, töötab maastikuarhitektuuribüroos Artes Terrae.

Tartu linnaaianduse areng: eitus, kahtlused, nõusolek

Siim Vatalin

Viimasel ajal on kogukondlik linnaaiandus Tartus päris kena hoo sisse saanud. Vaatame põgusalt perioode, mille käigus on linnaaiandusest üsna lühikese ajaga kujunenud nõukogude jäänukist üks linnalise eluviisi valikuvõimalusi.

Üleminekuolukord. Pärast Eesti taasiseseisvumist ei tuntud Tartu linna retoorikas linnaaianduse mõistet, puudus arusaam selle rollist ja võimalustest. Veeriku linnas osas jäi toimima üks ENSV aegadest pärit omaette hoidev aiandusmaade kompleks, millest sai aiandusühistu Tiigiaed. Selle tegevust linn ei korraldanud, kuna ühistu oli eramaadel asuv eraasi.

Tartu äärealal Hiinalinnas jätkati kunagiste sõjaväelaste perekondade *datša*'de maadel aiapidamist, mis oli muutunud ebaseaduslikuks ja jäi väljapoole linnamajandust. Raudtee äärest hakkasid kaduma samuti ebaseaduslikuks muutunud aiamaad.

Arengu esimene etapp: 2011. aasta kevadel kutsus linnavolinik Avo Rosenvald kokku linnaaiandusest huvitatud inimesed ja saavutas Tartu linnaga kokkuleppe rentida Lehe tänava piirkonnas maatükk viieks aastaks. See tähendas linnaaianduse taassündi linna maadel.

Kohalik omavalitsus suhtus aiandushuviliste tegevusse äraootavalt, ent pigem skeptiliselt. Aia aktivistid hakkasid koonduma ja seadma suuri sihte. Linnaaiandusel oli tähtis koht maastikuarhitektide koolituses, hulk aktiviste ongi selle taustaga.

Teine etapp: Maheaia aktivistid tutvustasid ja propageerisid linnaaiandust, korraldati koolitusi, ajakirjan-

Tartu Maheaia Lehe tänava aed

dus kajastas tegevust. Eestvedajad osalesid linna arengudokumentide koostamisel, selle tulemusena lisati linnaaianduse mõiste Tartu arengustrateegiasse ja -kavasse, aga linn ise ei ilmutanud algatusvõimet arendada aianduse võimalusi.

Loodi uusi linnaaiandusega seotud ühendusi: Uus Õu (hoov iluaia elementidega), Ohvitseride pargi aed (kogukonnaaed, arendus pooleli), Vaksali tänava aed (kogukonnaaed; nüüdseks on tegevus lõpetatud), Transition Tartu / Elav Tartu (koondatakse aktiviste, arendab Aleksandri tänava kogukonnaaeda), Emajõe aed (tegitseb).

Kolmas etapp: Maheaia eestvedamisel ja mitme urbanisti toetusel tehti ettepanek võtta linnaaianduse mõiste tarvitusele linna üldplaneeringus, kõige olulisemas maakasutust hõlmavas dokumendis. Seletuskirjas käsitleti linnaaianduse vorme ja nende rakendamise põhitingimusi.

Maakasutuse põhiotstarvete käsitluses võeti kasutusele linna-

aiandusmaa mõiste ja lisati toetava otstarbena linnaaiandus: see võimaldab linnal kaalutusotsuse alusel rakendada aiandusmaana ka neid alasid, mis veel ei ole püsivalt määratud linnaaiandusmaaks. Artikli kirjutamise ajal oli nende muudatustega üldplaneering veel kinnitamata, kuid tõenäoliselt saab see teoks.

Neljas etapp, tulevik: Tartu Maheaia sõlmitakse esimene pikaajaline maakasutusleping. See loob aluse investeringutele ja võimaldab plaane teha pikemaks ajaks. Alles siis saame hakata rääkima linnaaiandusest kui Tartu linnaruumi argipäeva ja arengu loomulikust osast. Teekond siia on võtnud kuus-seitse aastat, mis ei olegi väga pikk aeg.

Tartu linna seisukoht – aktiivselt sekkumata lasta linnaaiandusel kujuneda koos aiandushuviliste huvi kasvuga – ei tundugi tagantjärele kõige halvema moodusena. Täname koostöö eest! ■

Siim Vatalin on MTÜ Tartu Maheaia juhatuse liige, ühtlasi asutajaliige.

Foto: Maail Käärin